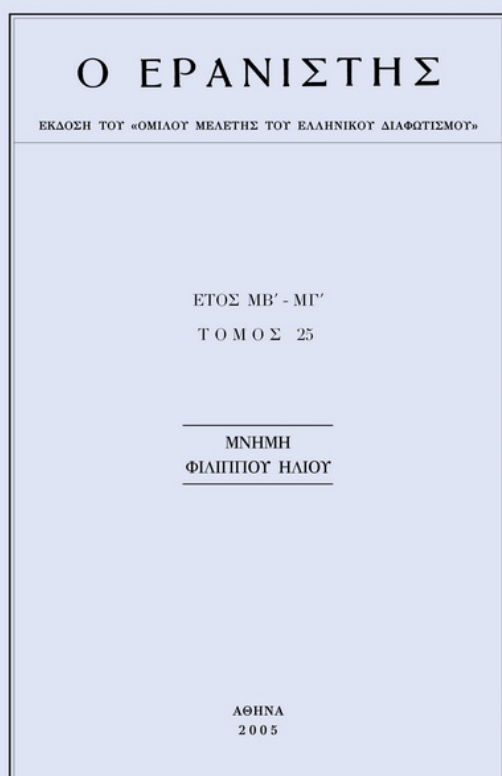

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

Προσπάθειες για προεγγραφή συνδρομητών

Γεώργιος Λαγανάς

doi: [10.12681/er.50](https://doi.org/10.12681/er.50)

To cite this article:

Λαγανάς Γ. (2005). Προσπάθειες για προεγγραφή συνδρομητών. *The Gleaner*, 25, 421–431.
<https://doi.org/10.12681/er.50>

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΠΡΟΕΓΓΡΑΦΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

ΣΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων, τὴν 10/23 Νοεμβρίου 1936, ὁ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, ἀνακοίνωσε «[...] Πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς ἀποβλήματα τινὰ γραπτὰ, εἰς ἃ ἀγνωστὸν μοι πόσοι τῶν ἐλλήνων λογίμων πόσοι τῶν φιλιστόρων ἐνησχολήθησαν, καίτοι δυνάμεθα ταῦτα νὰ θεωρῶμεν ἐκμαρτύρια ἱστορικά· τάττω δὲ [...] 6) ἕκτην τάξιν παριστορημάτων, μᾶλλον ἱστορικῶν ἐκμαρτυρίων διὰ τὰς πρὶν τῆς ἡμετέρας δύο ἐκατονταετηρίδας πολλὰ καὶ καλὰ διδάσκουσιν ἡμᾶς, κρίνω τοὺς ἐν ἀρχῇ, ἢ ἐν τέλει, βιβλίων τινῶν μετὰ τὸ 1750 ἐκτυπωθέντων καταλόγους συνδρομητῶν. Τὴν ὠφέλειαν αὐτῶν ἐδειξαν αἱ πρὸ σχεδὸν εἴκοσιν ἐτῶν εἰς τὸν 36 τόμον τῆς φαναριώτιδος “Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας” ἐκδοθεῖσαι “Ἱστορίαι ἀπὸ σκυβάλων”. Ἐν τοῖς “σκυβάλοις” ἐρευνήσας καὶ εὐρών τινας εἰδήσεις, [...]». Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν δημοσιεύθηκε στὸ ὁμώνυμο περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου Μεσαιωνικὰ Γράμματα, ὅπου θὰ εἶχε θέση στὸ τεῦχος Γ' τοῦ (δυστυχοῦς) — ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος — Γ' τόμου. Μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια δημοσιεύθηκε στὴν Ἑπετηρίδα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετὶ τίτλου «Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας “εἰς κεφαλὴν γωνίας”».¹

Ἀκολούθησε ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ὁ ὁποῖος, μέσα στὶς ἀσυνήθιστες — καὶ γι' αὐτὸ πρωτοπόρες — ἐνασχολήσεις καὶ συγγραφικὰς δραστηριότητες, ἐσκύψε μετ' ἀσβάρου στὸ θέμα αὐτό. Καρπὸς αὐτῆς τῆς ἐπίπονης καὶ ἐπιμονῆς ἀναζήτησης εἶναι μία σειρά «Βιβλίων μετ' ἀσυνδρομητῶν», πού, ἥδη, ἀποτελοῦν πηγὲς στὶς ὁποῖες προστρέχουν οἱ ἐρευνητές.²

Στὴν ἐργασία πού ἀκολουθεῖ παρουσιάζονται τρεῖς ἀγγελίες, πού ἔχουν σχέση μετ' τὴν προσέλευση συνδρομητῶν. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὴν ἐφημερίδα τῆς Ὑδρας Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἡ δεύτερη τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ τρίτη τὴν, ἀτελεσφόρητη, προσπάθεια τοῦ ἰδίου νὰ συνεχίσει καὶ ὁλοκληρώσει αὐτὸ τὸ ἔργο, ἔστω καὶ μετὰ ἀπὸ 40 χρόνια.*

Ἡ ἀγγελία, ἡ σχετικὴ μετ' τὴν ἐφημερίδα τῆς Ὑδρας εἶναι αὐτόγραφη τοῦ ἐκδότη Ἰωσήφ Ν. Κιάππε, χωρὶς ἡμερομηνία καὶ ἀνυπόγραφη.³ Ὑπο-

1. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, «Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας “εἰς κεφαλὴν γωνίας”», *Ἑπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), 30-37, καὶ σὲ ἀνάτυπο (1965).

2. (α) «Βιβλία μετ' ἀσυνδρομητῶν. I. Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1749-1821)». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 12, 1975 [=1976], 101-179+1 χάρτης ἐκτὸς κειμένου. (β) «Βιβλία μετ' ἀσυνδρομητῶν (1749-1821). Νέα στοιχεῖα». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 16, 1980 [=1981], 285-295. (γ) «Βιβλία μετ' ἀσυνδρομητῶν. II. Ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης ἕως τὸ 1832». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 22, 1999, 172-240.

3. Διαστάσεις 31,0 x 21,5 ἐκ. Ἡ ἀγγελία εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Ν. Κιάππε

γράφεται από 21 συνδρομητές, από τους οποίους οι περισσότεροι είναι κάτοικοι του νησιού. Ἡ πρώτη ἀγγελία τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα⁴ εἶναι ἔντυπο μονόφυλλο, χρονολογημένο καὶ ἐνυπόγραφο. Ὑπογράφεται ἀπὸ 23 συνδρομητές. Ἡ δεύτερη ἀγγελία τοῦ⁵ εἶναι ἔντυπο δίφυλλο μὲ ἡμερομηνία καὶ τυπωμένο ὀνοματεπώνυμο, ποὺ δὲν εἶχε τὴν προσδόκιμη ἀπὸ αὐτὸν κατάληξη. Οἱ τρεῖς ἀγγελίες ἀπόκεινται στὴν βιβλιοθήκη τῶν ἱατρῶν Γεωργίου καὶ Μαρκησίας Λαχανᾶ.

Ἡ ἀγγελία τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου

Κρίνεται σκόπιμη ἡ μνημόνευση οὐσιωδῶν καὶ βεβαιωμένων ἡμερομηνιῶν, ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐφημερίδα τῆς Ὑδρας, προκειμένου ἡ χειρόγραφη ἀγγελία τοῦ ἐκδότη τῆς νὰ τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα χρονικὸ πλαίσιο, ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρθηκε, εἶναι ἀχρονολόγητη.

Ἡ πρώτη ἡμερομηνία⁶ εἶναι αὐτὴ ποὺ ὑπάρχει στὴν αἴτηση τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε («Πρὸς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος») γιὰ νὰ διορισθεῖ ἐφημεριδογράφος στὴν ὑπὸ ἔκδοση ἐφημερίδα Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου καὶ νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἡ ἀποκλειστικότητα τῆς δημοσίευσης τῶν διαπραγματεύσεων, πράξεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Διοικήσεως σὲ αὐτή. Ὁ μέλλων συντάκτης αἰτεῖται: «Ἀπὸ Ὑδρας τῇ 16 Φεβρουαρίου 1824». Ἡ δεύτερη⁷ εἶναι ἡ ἡμερομηνία ποὺ ἔχει ἡ «Προκήρυξις τῆς ἐφημερίδος τῆς Ὑδρας ἐπιγραφομένης “Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου”» καὶ αὐτὴ εἶναι: «Ἐν Ὑδρᾷ τῇ 25 Φεβρουαρίου 1824». Τέλος, ἡ τρίτη⁸ εἶναι ἡ ἡμερομηνία ποὺ ἀναγράφεται στὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας: «Ὑδρᾷ τῇ 10 Μαρτίου 1824».

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ αὐτὲς τὶς ἡμερομηνίες καὶ μὲ τὴν ἀναμενόμενη,

καὶ ἔχει τὸ ἰδιόχειρο ὀνοματεπώνυμο τῶν συνδρομητῶν στὴν πρώτη σελίδα, τοῦ πρώτου φύλλου, ἑνὸς διφύλλου ἀπὸ περγαμηνὴ χαρτί. Στὸ κέντρο τοῦ πρώτου αὐτοῦ φύλλου ὑπάρχει ὕδατόσημο, μικροῦ μεγέθους, τοῦ τύπου ροζέτας καὶ ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα Α. CERVINO. Στὸ κέντρο τοῦ δεύτερου ἀγραφου φύλλου ὑπάρχει ὕδατόσημο, πολὺ μεγάλου μεγέθους, τοῦ τύπου οἰκοσήμεου καὶ ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα Β. PICARDO.

4. Διαστάσεις 44,8 x 35,5 ἐκ. (Δημ. Σ. Γκίνης - Βαλ. Γ. Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α', Ἀθήνα 1939, σ. 396-397, ἀρ. 2712).

5. Διαστάσεις 30,2 x 20,5 ἐκ. Δὲν φαίνεται, ἀπὸ τὶς προσειτὲς πηγές, ἂν ἡ ἀγγελία αὐτὴ ἔχει βιβλιογραφηθεῖ ἢ δημοσιευθεῖ.

6. *Ἀρχεὶα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας 1821-1832*, τ. 12, Ἀθήνα 1979, σ. 242, ἀρ. ἐγγρ. 230 (καὶ τὸ ὁμοτύπὸ του στὴν σ. Κ' τοῦ παραρτήματος).

7. Φίλιππος Ἡλιού, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, Προσθήκες - Συμπληρώσεις», *Τετράδια Ἑργασίας* 4, 1983, σ. 51, ἀρ. 242.

8. Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, *Ἐφημερίς τῆς Νήσου Ὑδρας*, ἀρ. φ. 1, Ὑδρᾷ τῇ 10 Μαρτίου 1824, ἡμέρα Δευτέρα.

ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ, θετικὴ ἀπάντησις ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, θὰ πρέπει ἡ ἀγγελία γιὰ ἐγγραφὴ συνδρομητῶν νὰ συντάχθῃ μετὰ 16 καὶ 26 Φεβρουαρίου 1824, ἐάν, βέβαια, ὁ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε ἀκολούθησεν τὴν κανονικὴν ροὴ τῶν ἐνεργειῶν σὲ τέτοιες δραστηριότητες. Τὸ κείμενον τῆς ἀγγελίας ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κατάλογος τῶν πρωτέρων Συνδρομητῶν εἰς σύστασιν ἐφημερίδος ἐκδωθισομένης ἐξ Ὑδρας, καὶ ἐπιγραφθισομένης Ὁ φίλος τοῦ Νόμου.

Ἡ ἐφημερίς αὕτῃ θέλει ἐκδωθῇ δις τὴν ἐβδομάδα ἀπὸ πρώτης Μαρτίου ἐλευσομένου. Οἱ πρότεροι συνδρομηταὶ εἰς τὴν σύστασιν αὐτῆς πληρόνουσι, καθ' ἣν ὥραν ὑπογράφουν τὸ παρόν, τὴν χρονιάν τιμὴν αὐτῆς εἰς Τάλληρα ἐπὶ τὰ Κολονάτα τῆς Ἰσπανίας, ἕκαστος δι' ὅσα σώματα ἐσημείωσεν εἰς τὴν ὑπογραφὴν του· τὴν δὲ ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης συναχθεῖσαν ποσότητα παραλαμβάνει ὁ ἐπιχειριζόμενος διὰ ἰδίον του λογαριασμόν τὴν ἐκδῶσιν τῆς ἐφημερίδος, διὰ νὰ τὰ μεταχειρισθῇ εἰς τὰ ἀπαιτούμενα ἔξοδα, ἕως νὰ λάβῃ τὰ ἐκ τῶν ἔξω συνδρομητῶν πληρωτέα μετὰ τὴν ἐκδῶσιν τοῦ πρώτου φύλου.

Ἀκολουθεῖ ἡ καταγραφὴ τῶν ὀνοματεπωνύμων τῶν πρώτων 21 συνδρομητῶν καὶ τὸ ἐπιθυμητὸ ἀπὸ αὐτοὺς («σῶμα»). Μερικὰ ὀνοματεπωνύμα εἶναι γραμμένα μὲ τὸ ἴδιο χέρι, καὶ ἄλλα τρία, μαζί μὲ μιὰ διευκρίνηση — στὸ τέλος τοῦ καταλόγου — ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε. Ἡ συμπλήρωση τῶν ὀνοματεπωνύμων, μέσα στὴν παρένθεση, εἶναι τοῦ γράφο-ντος. Ὅλοι οἱ συνδρομητὲς ἐνδιαφέρθησαν γιὰ ἓνα («σῶμα»), δηλαδὴ πλήρωσαν μίαν ἐτήσια συνδρομὴν.

Λάζαρος Κουντουριώτης	} ἴδιο χέρι
Γεώργιος Κουντουριώτης	

Δημήτριος Τζαμαδός	} ἴδιο χέρι
Λάζαρος Τζαμαδός	

Γεώργιος Γκιώνης	} ἴδιο χέρι
Γρίκας Γ(εωργίου) Γκιώνης	

Σταμάτης Ν(ικολοῦ) Μπουντούρη	} ἴδιο χέρι
Νικόλαος Στ(αμάτη) Μπουντούρη	

Ἀναγνώστης Οἰκονόμος

Βασίλειος Ν(ικολοῦ) Μπουντούρη	} χέρι Ἰωσήφ Ν. Κιάππε
Καπετὰν Φραντζέσκος Βούργαρη	
Καπετὰν Ἀνδρέας Μιαούλη	

Ἐμμανουὴλ Ξένος
 Δημήτριος Ἰ(ωάννου) Βουλγάρη
 Ν(ικόλαος) Καλλέργης

Ἀναστάσης Τζαμαδὸς } ἴδιο χέρι
 Μιχάλης Ἀ(ναστάσης) Τζαμαδὸς }

Ἰάκωβος Πάλλης
 Παντολέων Νέγκας
 Ἰάννης Ν. Οἰκονόμου
 George Waddington
 διὰ τὴν δωθῆ τῷ Ἰωάννῃ Σέρου } χέρι Ἰωσήφ Ν. Κιάππε

Ἀπὸ αὐτὸν τὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε προσέτρεξε, κατ' ἀρχήν, στοὺς προκρίτους τοῦ νησιοῦ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ ἐγχειρήματός του. Πράγματι, τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν εἶναι μόνον οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς Ὑδρας, ἀλλὰ τὰ περισσότερα σημάδεψαν καὶ σφράγισαν, ἄλλοι μὲ τὰ πολεμικὰ κατορθώματα καὶ τοὺς ἥρωισμούς τους τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης καὶ ἄλλοι μὲ τὶς πολιτικὲς ἀναμειξίσεις τους τὴν ἴδια περίοδο καὶ μετέπειτα, τὸν πολιτικὸ βίον τοῦ νεοσύστατου ἐλληνικοῦ κράτους. Θὰ ξέφευγε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἡ βιογράφηση αὐτῶν τῶν πολὺ γνωστῶν προσωπικοτήτων. Ἐξαίρεση γίνεται γιὰ ἓναν. Πρόκειται γιὰ τὸν George Waddington πού, φαίνεται, πλήρωσε τὴν συνδρομὴ ἐνὸς ἄλλου, τοῦ μὴ γνωστοῦ μας Ἰωάννῃ Σέρου.

Ὁ George Waddington εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς φιλέλληνες — μὲ πολεμικὴ δράση ἢ περιηγητές —, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν τὶς ἐντυπώσεις τους, γυρίζοντας τὴν ἐλληνικὴ ὕπαιθρο, ἐπισκοπεύοντας τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ζώντας στὰ στρατόπεδα τῶν καπεταναίων, ἐπισκεπτόμενοι τοὺς τόπους τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων, καὶ ἄφησαν ἀνεκτίμητες πληροφορίες, πού ἀποτελοῦν σπουδαῖες συμπληρωματικὲς πηγὲς τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου. Ὁ George Waddington ἦταν ἐταῖρος τοῦ Trinity College στὸ Cambridge, ὁ ὅποιος περιηγήθηκε τὴν Ἑλλάδα τὸ 1823 καὶ 1824 καὶ ἔγραψε ἓνα βιβλίο μὲ τὴν μορφὴ ἡμερολογιακῶν σημειώσεων. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1824 βρίσκει τὴν Ὑδρα, ἀπ' ὅπου ἐκθέτει λεπτομερῶς πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἐντυπώσεις. Μεταξὺ αὐτῶν γράφει καὶ τὰ ἀκόλουθα, πού ἀφοροῦν τὸ διαπραγματευόμενον θέμα:⁹ «Hydra, March, 1824. [...]. With a view of diffusing some little political information, a journal called the “Friend of the Law”, is to be established here in a few days, under the patronage of the Primates and principal merchants. It promises, from its prospectus, to be a good constitutional paper, implacably hostile to military authority and the despotism of the Capitani.»

9. George Waddington, Esq., *A visit to Greece, in 1823 and 1824*, Λονδῖνο 1825, σ. 112-113.

Ἡ ἀγγελία τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα γιὰ τὴν ἔκδοση
τοῦ ἔργου *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*

Τὴν 28η Μαΐου 1836 ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας (1801-1884) κυκλοφόρησε μίαν ἀγγελία («Πρόγραμμα» τὴν ἀποκαλεῖ ὁ ἴδιος), στὴν ὁποία ἀναφέρει ὅτι προτίθεται νὰ ἐκδώσει μία συλλογὴ «τῶν περὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος πράξεων» ποὺ ἔχει στὴν κατοχὴ του. Τὴν συγκέντρωση τοῦ πολυτιμοῦ αὐτοῦ ὕλικου τὴν εἶχε κάνει ὁ ἴδιος, ὠθούμενος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς διατήρησης καὶ συντήρησης τῶν γραπτῶν μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1832.

Ἡ συνάθροιση ὅλων αὐτῶν τῶν κειμηλίων ἔγινε ἐφικτὴ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας ἐργαζόταν ἐπὶ μακρόν σὲ δημόσιες ὑπηρεσίες στὴν πρωτεύουσα. Συγκεκριμένα, κατὰ τὴν Καποδιστριακὴ περίοδο ὑπηρετοῦσε στὴν Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης. Μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη ἐργάσθηκε σὲ δημόσια ὑπηρεσία στὴν Σύρο. Κατὰ τὴν Ὀθωνικὴ περίοδο διορίσθηκε, ἀρχικὰ, στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Δικαιοσύνης. Ἀπὸ τὸ 1834 μέχρι τὸ 1859 ὑπηρέτησε, ὡς τμηματάρχης, στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Τὸ 1859 προάγεται σὲ γενικὸ γραμματέα καὶ ὑπηρετεῖ στὸ ὑπουργεῖο αὐτὸ μέχρι τὸν θάνατό του (13 Μαρτίου 1884), ἐνῶ ταυτόχρονα ἦταν καὶ ὑπουργικὸς σύμβουλος ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἀσχολήθηκε μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐξελέγη βουλευτὴς Σύρου τὸ 1847 καὶ 1850.¹⁰ Ὡς ἐκ τούτου, εἶχε τὴν δυνατότητα τοῦ ἀδιάλειπτου ἐμπλουτισμοῦ τῆς συλλογῆς του. Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ δημόσιο τὸν βοήθησε στὴν ἐξακριβώση τῆς γνησιότητος τῶν ἐγγράφων ποὺ συνέλεγε ἀπὸ ἰδιῶτες (πρωτότυπα ἢ ἐπίσημα ἀντίγραφα ἢ ἀντίτυπα) παραβάλλοντάς αὐτὰ μὲ τὰ εὐρισκόμενα στὰ ἀρχεῖα τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ δημοσίου. Τέλος, ἀναφέρει ὅτι ἀποφάσισε νὰ ἐκδώσει τὴν συλλογὴ του μετὰ ἀπὸ ἐπίμονες παρακινήσεις καὶ πιέσεις φίλων του, πιστεύοντας ὅτι θὰ χρησιμεύσει σὲ κάθε Ἑλλήνα καὶ ἰδιαίτερα στοὺς ἱστορικούς.

Ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας εἶχε προγραμματίσει ἔκδοση εἴκοσι περίπου τόμων. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ γνωστοποίησε, μὲ τὴν ἴδια ἀγγελία, ὅτι σκοπεύει νὰ κυκλοφορήσει καὶ μίαν ἐπὶ πλέον σειρά, ἀπὸ τρεῖς περίπου τόμους, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο καὶ μὲ τὴν προσθήκη «Σύμμικτα». Πρόκειται, ὅπως ἀναφέρει, περὶ συναγωγῆς διαφόρων ἐπισήμων ἢ ἰδιωτικῶν ὑπομνημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ποὺ γράφτηκαν λίγο πρὶν καὶ κατὰ τὴν ἄναρχή τῆς. Ἐν τέλει, ἀποτείνεται στὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τῶν συνδρομητῶν, καθόσον ἡ ὅλη δαπάνη εἶναι δυσβάστακτὴ γι' αὐτόν.

Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ γράφοντος καὶ ἔτσι, χωρὶς νὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα τὴν μόνη πιστὴ

10. Οἱ πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐκτενὲς ἄρθρο τοῦ Α. Καλβοκορέση, «Ἀνδρέας Ζανῆ Μάμουκας», *ΔΙΕΕΕ*, ΙΓ' (1959), 384-414.

συλλογή, και συγχρόνως πηγή, για τα πολιτεύματα και τις πολιτικές πράξεις που φανερώθηκαν κατά τη διάρκεια της Έπαναστασης. Ο Σπυρίδων Λάμπρος, στον επιτάφιο αποχαιρετισμό στο νεκροταφείο Αθηνών την 14η Μαρτίου 1884, είπε, μεταξύ των άλλων: «...δι' ὃ ἤδη νῦν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτῷ, πολλῶ δὲ μᾶλλον εὐγνώμονες ἔσονται αὐτῷ οἱ μεταγενέστεροι. [...] ἔσται μνημεῖον εἰς ἀεὶ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἀγῶνος, [...] ὁ Μάμουκας, καίπερ μὴ δυνάμενος νὰ ὀνομασθῇ ὁ ζωγράφος τῆς ἐπαναστάσεως, εἶνε ὅμως ὁ ἐπιδέξιος παρασκευαστῆς ὁ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγαγὼν καὶ λειάνας τὰς ψηφίδας, ἐξ ὧν συντίθεται τὸ ἀληθὲς καὶ συμπαγὲς μωσαϊκὸν τῆς ἐθνικῆς μεγαλοπραγίας».¹¹

Ἡ δημοσιευμένη ἀγγελία περιλαμβάνεται στὴν *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* τῶν Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ὅπως ὑποσημειώθηκε στὴν σελίδα 423. Πρόκειται, βέβαια, γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα τῆς ἀγγελίας ποὺ στάλθηκαν προφανῶς στὴ Σύρο («Οἱ Συνδρομηταὶ καταγράφονται. [...] Ἐν Σύρῃ») γιὰ τὴν προεγγραφή τῶν ἐκεῖ συνδρομητῶν. Ἡ σπουδαιότατη διακρίση εἶναι ὅτι ἔχει τίς ἰδιόχειρες ὑπογραφές τῶν συνδρομητῶν μὲ τὸν ἀριθμὸ ἀντιτύπων ποὺ ἐπιθυμοῦν, καθὼς καὶ μία ἐνυπόγραφη συμπλήρωση τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα.¹² Στὸ περιθώριο τοῦ κειμένου τοῦ «Προγράμματος» εἶναι γραμμένα τὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν 23 συνδρομητῶν καὶ ἡ παραγγελία τους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Α. Βούλγαρης, Ι. Βεάκης, Ἰωάννης Καράλης(:), Ἰω. Ρίγκης, Θεμιστοκλῆς Μ. Ἐλευθεριάδης, Α. Πάλας, Π. Βασιλόπουλος, Ἰωσήφ Ἡσαΐας, Κ. Π. Πλατὺς, Ν. Β. Βαλσαμάκης, (δυσανάγνωστο ὄνομα), Ἰω. Σακελλαρόπουλος, Σ. Νικολαΐδης, Κ. Βασιλειάδης, Γ. Βαλτάς, Δούκας Παππᾶ, Π. Γεραλίων, Π. Γ. Δημητρακόπουλος, Κ. Σανδέροκης, Ζ. Πρακτικίδης Κρής, Κων. Ραφαλέτος, Παναγ. Ἰω. Βαλσαμάκης καὶ Διομήδης Α. Κυριακός.

Ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς αὐτοὺς, οἱ μισοὶ εἶναι ἄγνωστα πρόσωπα. Γιὰ ἔξι ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες: Ὁ Ἰωάννης Βεάκης¹³ ἦταν δικηγόρος. Ὑπῆρξε πρῶτος πρόεδρος τοῦ «Πρωτοκλήτου Σύρας καὶ Μυκόνου», καὶ πληρεξούσιος Σύρου στὴν Α' Ἐθνοσυνέλευση μετὰ τὴν μεταπολίτευση τοῦ 1862.¹⁴ Ἦταν ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας *Λάβαρον* τῆς Ἑρμούπολης. Ὁ Ἀ[λερίνος] Πάλας,¹⁴ εὐγενοὺς καταγωγῆς, ἀπὸ τὸ Πεδε-

11. *Ἐφημερίς* τῆς 22ας Ἀπριλίου 1884 καὶ Σπ. Π. Λάμπρος, *Λόγοι καὶ ἄρθρα 1878-1902*, Ἀθήνα 1902, σ. 299-302.

12. Ἡ ἀγγελία δημοσιεύθηκε ἀκέραιη στὴν ἐφημερίδα *Ἀθηνᾶ* [ἀρ. φ. 345, 10 Ἰουνίου 1836] μὲ τὴν ἡμερομηνία 28 Μαΐου 1836, καθὼς καὶ στὸν πρόλογο τοῦ Α' τόμου τοῦ ἔργου [1839] μὲ τὴν ἡμερομηνία καὶ πάλι τῆς ἀγγελίας.

13. Τιμολέων Δ. Ἀμπελάς, *Ἱστορία τῆς νήσου Σύρου*, Ἑρμούπολη 1874, σ. 544, 700, 718.

14. Ἀναστάσιος Δ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας*, Ἀθήνα 1970, σ. 35· Σπύρος Δημ. Λουκάτος, *Ὁ ἰταλικὸς φιλελληνισμὸς κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας 1821-1831*, Ἀθήνα 1996, σ. 104-106. Δημήτριος Ι. Πολέμης, *Ἀλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη, Μέρους ἑκτον «Προσωπογραφικά»*, Ἄνδρος 2003, σ. 256.

μόντιο, με ἔξοχη νομικὴ παιδεία καὶ ἔντονα φιλελληνικὰ συναισθήματα. Συμμετεῖχε ἐνεργῶς στὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Ἰταλίας, τῶν χρόνων 1820-1821, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ὁποίων πιάστηκε καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Διέφυγε στὴν Ἰσπανία ὅπου, στὴν Μαδρίτη, πλησίασε τὴν συγκροτημένη ἐκεῖ φιλελληνικὴ κίνηση. Ἀργότερα ἐντάχθηκε στὸ φιλελληνικὸ Κομιτάτο τοῦ Λονδίνου καὶ ἔλαβε μέρος στὶς συνομιλίες γιὰ τὰ δάνεια τῆς Ἀνεξαρτησίας. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1824, με ἐντολὴ τοῦ Κομιτάτου, πῆγε στὴν Ἑλλάδα (Ναύπλιο) με ἀποστολὴ τὴν παράδοση τῆς τρίτης δόσης τοῦ δανείου καὶ ἀκολούθως νὰ γυρίσει πίσω στὴν Ἀγγλία.¹⁵ Ἡ ἐπιβράδυνση τῶν διαπραγματεύσεων, ὅμως, παρέτεινε τὴν παραμονή του στὸ Ναύπλιο, τὸ ὁποῖο ἐγκατέλειψε ἐξ αἰτίας ἐπιδημικῆς νόσου. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Ὑδρα, ὅπου ἔγραψε ἓνα ἐνδιαφέρον φυλλάδιο πολιτειολογικοῦ περιεχομένου.¹⁶ Αὐτὸ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Ν. Κιάππε, ὁ ὁποῖος προέταξε τετρασέλιδη εἰσαγωγὴ («πρὸς τοὺς ἀναγνωσκοντάς»). Στὸν κατάλογο τῶν συνδρομητῶν ἐμφανίζεται καὶ ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας, 25 χρόνων τότε. Παρέμεινε στὸ Λονδίνο μέχρι τὸ τέλος τῆς Ἐπανάστασης καὶ μετὰ ἐγκαταστάθηκε ὀριστικὰ στὴν Ἑλλάδα. Μέχρι τὸν θάνατό του (1851) ἐπέδειξε πολυσχιδὴ δράση. Ἀνέβηκε στὶς ὑψηλὸ-βαθμεις νομικὲς θέσεις τοῦ δημοσίου, ἔγραψε καὶ μετέφρασε νομικὰ ἔργα καὶ ἄσκησε με ἐπιτυχία τὴν δικηγορίαν στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Σύρο.¹⁷

Ὁ Ἰωσήφ Ἡσαΐας, δικηγόρος Σύρου¹⁸ καὶ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας Ἑρμῆς τῆς Ἑρμούπολης.¹⁹ Ὁ Κ. Π. Πλατὺς,²⁰ ἦλθε στὴ Σύρο ἀπὸ τὴν Χίο μετὰ τῶν ἐτῶν 1821-1827. Γιὰ πολλὰ χρόνια ἦταν βουλευτὴς τῆς ἐπαρχίας Σύρου καὶ ὑπουργός. Ὁ Ζ(αχαρίας) Πρακτικίδης Κρήτης, παπὰς καὶ ἀγωνιστὴς κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ὁ ὁποῖος ἦταν πληρεξούσιος τῆς Κρήτης στὶς Β' ("Ἀστρος, Ἀπρίλιος 1823)²¹ καὶ Δ' ("Ἀργος, Ἰούλιος 1829)²² Ἑθνικὲς

15. Ἀναστάσιος Δ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον...*, ὅ.π., σ. 344-346.

16. *Κατήχσεις πολιτικῆς εἰς χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων, συνταχθεῖσα μὲν Ἰταλιστὶ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Κ.(υρίου) Α.(λερίνου) Π.(άλμα), μεταφρασθεῖσα δὲ παρὰ Νικολάου Γ. Παγκαλάκη*, Ἐκ τῆς ἐν Ὑδρᾷ τυπογραφίας, 1826, [Προτάσσεται πρόλογος τοῦ Ἄλ. Πάλμα με ἡμερομηνία 10 Δεκ. 1824.]

17. Τὸ 1837 ἦταν δικηγόρος τοῦ Πρωτοδικείου καὶ Ἐμποροδικείου Σύρου. Βλ. Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρίς (Almanach) τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος 1837*, Ἀθήνα 1837, σ. 140.

18. Τὸ 1837 ἦταν δικηγόρος τοῦ Πρωτοδικείου καὶ Ἐμποροδικείου Σύρου. Βλ. Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρίς (Almanach)...*, ὅ.π., σ. 140.

19. Κ. Νεστορίδης, «Ἡ Σύρος», *Εὐτέρπη*, τ. ΣΤ', ἀρ. φ. 15, Ἀθήνα, 15 Ἀπρ. 1853, σ. 354.

20. Τιμολέων Δ. Ἀμπελάς, *Ἱστορία...*, ὅ.π., σ. 502, 700, 701.

21. Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τ. Β', Πειραιὸς 1839, σ. 96.

22. *Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀργεὶ Ἑθνικῆς τετάρτης τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως*, Αἴγινα 1829, σ. 36.

Συνελεύσεις. Τέλος, ὁ νομομαθὴς Διομήδης Ἀ(ν.) Κυριακός,²³ ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε ἐνεργῶς μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς συντάκτες τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844. Τὸ 1852 ἔγινε ἑκτακτος καθηγητὴς τοῦ Συνταγματικοῦ καὶ Διεθνοῦς Δικαίου στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν, τὸ δὲ 1862 τακτικός.

Ἡ ἀγγελία τοῦ 1876

Μετὰ 40 χρόνια ἀπὸ τὸ 1836, τὸ 1876, ὁ ἀκατάβλητος Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας, σὲ ἡλικία 75 χρονῶν —(ὠπέργηρος), ὅπως χαρακτηρίζουν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, σὲ ἀγγελτήρια θανάτων, αὐτὲς τὲς ἡλικίες— ἀποφασίζει νὰ συνεχίσει καὶ νὰ τελειώσει, ὅπως εὐελπιστοῦσε, τὸ ἔργο του («Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος»).

Τὴν 20ῇ Ἰουλίου 1876 κυκλοφόρησε μίαν ἀγγελία, στὴν ὁποία ἀναφέρεται μὲ λεπτομέρειες στὸ περιπετειώδες χρονικὸ τῆς πρὸ ἐτῶν ἐκδόσεως του, στοὺς συνδρομητὰς, οἱ ὁποῖοι ἐλαττώθηκαν μὲ γεωμετρικὴ πρόοδο ἀπὸ τὸν Α΄ τόμο (1839) μέχρι τὸν Ι΄ (1841) καί, χωριστά, στὸν οὐσιώδη χορηγὸ συμπατριώτη του Θεόδωρο Ράλλη, ὁ ὁποῖος σταμάτησε νὰ τοῦ δίνει χρήματα «ἵνα μὴ ἐπαυξήσῃ τὸ διὰ τὰ τέως ἐκδοθέντα τεύχη οὐ μικρὸν χρέος». Τὸ 1852 ἐξέδωσε τὸν ὀγκώδη ΙΑ΄ τόμο μὲ δαπάνη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

Στὴν ἀγγελία αὕτῃ «οἱ βουλόμενοι νὰ συνδράμωσι, παρακαλοῦνται νὰ ἐγγραφῶσιν εὐαναγνώστως...», πλὴν ὅμως οὐδεὶς προθυμοποιήθηκε νὰ συντρέξει τὸν Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα, καὶ ἔτσι τὸ ἀγγέλμα αὐτὸ παρέμεινε ἄκαρπο καὶ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Δημοσιεύεται τὸ δίφυλλο γιὰτὶ σὲ αὐτὸ περιγράφεται, ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἡ δομὴ τοῦ ὅλου ἔργου καὶ ἡ ἐκδοτικὴ τύχη του, ἐπίσης γιὰτὶ σὲ αὐτὸ εἶναι κατάδηλος ἡ ἀπογοήτευση, ἡ ἀπόγνωση καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα, καθὼς καὶ ἡ ἀντίληψη τοῦ χρέους του, ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου, τέλος δὲ ἡ ἐλπίδα καὶ ἡ προσμονὴ του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΓΓΑΝΑΣ

23. Τὸ 1837 ἦταν ἀντεισαγγελέας τοῦ Ἐφετερίου Ναυπλίου. Βλ. Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρίδες (Almanach)...*, ὁ.π., σ. 137. Ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Α. Ι. Κλάδου, *Ἐφετηρίδες (Almanach)...*, ὁ.π., σ. 137-140, φαίνεται ὅτι οἱ περισσότεροι συνδρομητὰς εἶναι νομικοὶ (7 δικαστικοί, 7 δικηγόροι) μὲ τὴν ἐξῆς γεωγραφικὴ κατανομή: 9 στὴν Σύρον, 2 στὴν Ἀθήναν, 2 στὸ Νάυπλιο, ἕνας στὴν Σπάρτη καὶ ἕνας στὴν Χαλκίδα.